
<https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.03.067>

УДК 811.161.2'374:82-95

З.Г. Козирєва

Інститут української мови НАН України, м. Київ

МОВА ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ

У статті окреслено мовотворчість видатних письменників і публіцистів як джерело збагачення національної мови інноваціями (лексико-фразеологічними, граматичними, словотвірними, стилістичними). Висвітлено здобутки вітчизняної лексикографії в дослідженні мови творчих особистостей, наголошено на важливості лексикографічної інтерпретації авторських інновацій як першооснови для подальшого дослідження мови творчих особистостей. Окреслено основні кроки в розробленні авторської лексикографії, охарактеризовано джерельну базу для укладання словника мови творчої особистості. Визначено основні концептуальні й методико-процедурні заходи опрацювання мови окремих авторів. Виявлено багатство і різноманітність мовних зображальних засобів, що їх використовують творчі особистості, простежено певні тенденції в індивідуально-авторському словотворенні. Зазначено, що лексикографічна праця нового для україністики типу забезпечить належну реєстрацію й необхідну нормалізацію сучасного стану української літературної мови.

Ключові слова: мова творчої особистості, джерельна база лексикографії, авторська лексикографія, індивідуально-авторське словотворення.

Підвищений в останні десятиріччя інтерес до вивчення мовотворчості як різновиду творчої діяльності окремої особистості, а часом і естетично трансформованих засобів народної мови, спричинений прагненням пізнати віддзеркалені у високохудожній формі особливості національного світовідчуття та української мовної свідомості. Реалізація культури відбувається через художню мову, яка потребує закріплення в авторському словнику як надійному інструменті дослідження ідіостилю та художнього світу письменника і, ширше, творчої мовної особистості загалом (перекладача, журналіста, науковця, громадського діяча). Словники є першоосновою для подальшого дослідження мови творчих

© З.І. КОЗИРЄВА, 2019

особистостей, тому лексикографічна інтерпретація авторських інновацій набуває сьогодні особливого значення.

Авторські лексичні та фразеологічні номінації були об'єктом зацікавлення багатьох мовознавців, які досліджували різні аспекти цих одиниць — словотвірний, лексико-семантичний, функціонально-прагматичний, лексикографічний тощо. Лексичні новотвори українських письменників у різний період досліджували І. Білодід, І. Вихованець, Г. Вокальчук, С. Єрмоленко, Г. Колесник, Ж. Колоїз, Н. Сологуб, О. Стишов, Г. Сjuta, О. Тимочко та ін. Дослідники розглядають словник мови творів письменника як можливість через прийоми і засоби вербалізації індивідуального світомоделювання пізнати ідіолект митця — феномен його мовної особистості [1: 40]. Дослідження ідіолектів письменників, творчість яких була штучно вилучена з українського мовного процесу, набуває сьогодні першочергового значення. Аналіз словотворчої практики письменників-дисидентів дасть змогу виявити загальні тенденції не тільки у творенні лексичних інновацій, а й з'ясувати специфічні ознаки їхньої «креативної психолінгвальної діяльності» [3: 162]. Як зазначає С.Я. Єрмоленко, шістдесятників об'єднувала особлива філософія життя з культом правдивої, чесної й високомайстерної творчості [2: 156]. Саме такі засади об'єднують мовотворчість залучених до дослідження яскравих творчих особистостей, праці яких становлять джерельну базу словника мови творчої особистості (далі — СМТО), де кожен з них засвідчує свою неповторність і унікальність.

Авторська лексикографія, об'єктивуючи світ творчої мовної особистості, передбачає 1) відмінне від звичного лексикографічного прочитання авторських текстів, спрямоване на пошук не стійкого семантичного ядра лексичної та фразеологічної систем мови, того, що усталилося в колективній мовній практиці, а окремого семантичного комплексу слова й вислову, індивідуального, відмінного від узвичаєного, а тому й прикметного для окремої творчої особистості, 2) об'єкт опису в авторському словнику становить слово- та фразеовживання конкретної творчої мовної особистості, мовний матеріал якої може містити також критично осмислені слова обмеженого слововживання (поетичні, книжні, жаргонні, термінологічні, діалектні, архаїзми та історизми). Оскільки мова є однією з базових вирізняльних ознак творчої особистості, то в такому словнику лексикограф працює зі словом у дії, у певній текстовій функції, зі словами, словосполученнями, висловами як знаками авторського мовомислення, образами, символами певних реалій, подій, ситуацій, тем. Тому завдання укладача такого словника — нового для української і не лише української лексикографії: 1) відібрати й описати ті лексичні та фразеологічні одиниці, які не лише характеризують ідіолект творчої особистості (письменника, публіциста, науковця, перекладача, громадського діяча), а й можуть бути оцінені як його перспективний внесок у розвиток лексичного фонду української літературної мови; 2) зосередити особливу увагу на семантико-стилістичній характеристиці кожної реєстрової одиниці, описі її індивідуально-авторських змістових відтінків, що з'являються в образному, експресивно-оцінному

вживанні різнотипних мовних одиниць, їхніх семантичних і стилістичних трансформаціях, що виявляють авторське ставлення до позначуваних понять, реалій та явищ дійсності, а отже, унааявнюють сутність авторського способу їхнього осмислення та мовного втілення.

Вивчення мовосвіту творчої особистості допомагає зрозуміти живі процеси, що відбуваються в загальнонародній мові, а також виявити не-реалізований змістовий, естетичний, експресивний, оцінний потенціал її засобів. Індивідуальна мовна діяльність особистості постає таким чином у всіх своїх визначальних складниках: номінації, предикації (судженні про позначуване) та оцінці. З огляду на це, кожен з виконавців теми опрацьовує мовний матеріал у тих аспектах, яких для корпусу словника та планового монографічного дослідження потребує мова певного автора. При цьому, увагу укладачів словника зосереджено на концептуальних і методико-процедурних засадах опрацювання мови окремих авторів для виявлення того лексико-фразеологічного ресурсу, який має увійти до корпусу майбутнього словника лексичної основи української мови початку ХХІ ст.

Отже, мову творчої особистості розуміємо як мовну діяльність носія національної мови, у нашому дослідженні — загальнонародної української мови в повноті і строкатості її сучасного функціонування, який професійно працює зі словом і за його допомогою витворює власну картину світу, власну культурну й історичну пам'ять з індивідуально-авторськими знаками, стереотипами, прецедентним тезаурусом. Таке трактування ширше за поняття ідіолект (ідіостиль) окремого автора, який охоплює лише відмінне в його мові від активно вживаного, узвичаєного в колективній мовній практиці певного часу, те, що вирізняє певного автора з-поміж інших, є його мовною «візитівкою».

Актуальність такого наукового осмислення мови у творах провідних письменників другої половини ХХ — початку ХХІ ст., свідків і сучасників подій, процесів, явищ, які перебувають у фокусі уваги українського суспільства, а тому й потребують осмислення й відображення в нових українських словниках, зумовили такі чинники:

1) потреба в новому фактичному матеріалі, який досі не ставав об'єктом лексикографічного моделювання або не був поданий належним чином;

2) необхідність напрацювання нових форматів представлення лексико-фразеологічного матеріалу в тлумачних словниках з урахуванням широкого спектру змін у формі, семантиці та функціонуванні української лексики й фразеології в нових суспільно-політичних умовах незалежної України, у мовних і культурних стереотипах, смаках та уподобаннях української спільноти;

3) відсутність в українській лексикографії словників авторів, які наш колектив обрав для подання різних типів українськомовної творчої особистості: частково досліджені, але не в усій повноті своєї мовної діяльності Олесь Гончар, Григорій Тютюнник і Микола Лукаш; недосліджувані з погляду мови Іван Дзюба, Євген Сверстюк та Михайло Слабошпицький;

представники нового покоління письменників, публіцистів, перекладачів, до вивчення мови яких дослідники лише підступають Юрій Андрухович та Оксана Забужко.

Різностильові тексти названих авторів і складають ту джерельну базу, яку досі спеціально не опрацьовували і яка має істотно доповнити, а можливо, й істотно скоригувати уявлення не лише лексикографів, мовознавців, а й українського суспільства загалом про ядро лексичної системи сучасної української мови, її активний словниковий запас сучасного українського мовомислення.

Перша й найголовніша проблема створення будь-якого словника — критерії формування його реєстру, того, на що й спрямоване власне лексикографічне моделювання мови. Реєстр майбутнього «Словника мови творчої особистості» складають:

- неологізми в широкому розумінні (не засвідчена в лексикографічних працях запозичена та питама лексика);
- індивідуально-авторські утворення (не засвідчені в СУМ, СУМ-12 і Додатковому томі);
- варіанти слів (лексичні і семантичні), не засвідчені лексикографічно, або які набули нового значення чи відтінку значення;
- нові або ще не фіксовані поширені форми слів;
- морфологічні або словозмінні okazіональні форми;
- засвідчені лексикографічно, але не витлумачені одиниці;
- розмовна і стилістично забарвлена лексика;
- стійкі словосполучення і фразеологізми;
- власні назви — імена, прізвища, географічні назви та похідні від власних назв;
- пасивний словниковий склад, представлений застарілими словами й авторськими новотворами, які мають відповідники в загальнонародній мові (певного часу літературній);
- прецедентні висловлювання.

Розмаїття мовних засобів, що їх використовують творчі особистості у процесі «ословлення» думки, реакції на довкілля, оцінки певних реалій, явищ, подій, процесів, переконливо демонструє невеликий за обсягом публіцистичний текст Є. Сверстюка «Перебудова Вавилонської вежі». Мовними знаками сакрально-політичного наративу Євгена Сверстюка є: прецедентні імена-**символи**: *Вавилонська вежа, Вифлеємська гора, Голгота, Мойсееві скрижалі, Одисей, Олімп*; **порівняння**: *дзвін джерела, ясний, як вранішня молитва; чотири Євангелії, наче велетенські чотири дзвони в блакитній дзвіниці неба*; **метафора**: *велике море вселюдської духовності*; **метонімія**: *книжки теж ідуть стежками блудного сина і несуть у собі всі людські слабкості*; **антитеза**: *бур'ян дико буяє самосівом — культурний посів сам від себе не відроджується*; **повтор**: *кар'єра і гроші, гроші і кар'єра; корислива правдоподібність стала.. творити «липу». Липові твори. Липові теорії. Липові авторитети. Липові проекти. Липові особи...; передавання тематичного фону за допомогою переліку слів певних лексико-*

семантичних груп: форми соціальної мімікрії — неврози, психічні синдроми, покірні спини і агресивність, амотивні вчинки, зацькованість і пасивність, комплекси неповноцінності, самозневага, самоїдство та інстинкт смерті...); обігрування форми слова на підставі народної етимології, вкладання у неї нового змісту: В українській мові є християнське позитивне слово «убогий». ..Вбогий — значить у Бога, ближче до Бога, до своєї суті.

На прикладі цього ж автора можна стисло окреслити й основні особливості мови окремої творчої особистості, утім, багато в чому спільні для всіх досліджуваних авторів. Домінантою змістової структури публіцистичних текстів Є. Сверстюка є оригінальний тип сакральнополітичного нарративу, або політичного змісту, осмисленого й поданого у формі сакральнорелігійних знаків, символів і стереотипів: **авторські неосемантизми (нові значення відомих слів):** безбожність «жорстокість»; **нові похідні:** каїністи; іконізація, іконізувати, розгінпотизовуватися; **авторські перифрази-знаки засадничих концептів картини світу творчої особистості:** апостол любови, духовна твердиня, сатанинська ціль; чорні в очах хрести, будувати святиню в серці. Засвідчені «розсакралені» мовні знаки: **розширення вихідного значення:** прозеліт, кумир, ідол; **метонімія** (перенесення назви) а) **за суміжністю:** преображення «свято» → «процес та його результат», б) **за подібністю:** Дім Отця, Вавилонська вежа; **уживання релігійної лексики в публіцистичному тексті для вираження авторської оцінки:** блудословіє.

У такому наративі автора виявляємо:

1) виразно антирадянський дискурс, альтернативний щодо ідеології, панівної в тогочасному українському радянському суспільстві. Його унаслідують загальноновживані суспільнополітичні терміни або слова, які в аналізованому тексті набувають ідеологічних конотацій: **слова-знаки доби, зокрема вкраплення:** ліквідком, Главголот; єдинонеділимість, політзона; совєти, совєтікус, совєтський, совідеолог; **переосмислене вживання вкраплення-церковнослов'янізмів.** Наприклад, вжитий Є. Сверстюком церковнослов'янізм *жестоковийний* (*Нині релігійна хвиля, по суті, не натрапляє на перешкоди. ..Головною перешкодою тій хвилі стає «жестоковийна», затверділа у гріховності, закореніла в службізмі казенна Церква*), за яким стоїть образ упряжної тварини, яка не згинає шию і не дає себе загнудати, тобто має значення «з твердою шиєю, упертий», у СМТО тлумачимо низкою синонімів «жорсткий, непокірний, непохитний, неблаганний, упертий; твердокам'яний, твердошийй». Термін *жестоковийний* — калька гр. σκληροτράχηλος у перекладі Септуагінти на церковнослов'янську мову, де вона має два відповідники — «жорсткий» і «жорстокий»; у перекладах з Вульгати поняття «жорстокий» відсутнє; так само в івриті вираз *ам каше ореф* означає «жорсткошийй», тобто утворений поєднанням слів *жорсткий* і *вия* «шия» — «який не згинає шию, не хилить голову». У перекладі Біблії І. Огієнка зазначений церковнослов'янізм, який ужитий п'ять раз стосовно народу Ізраїлю (Вих. 32:9, 33:3, 33:5; Повт. зак. 9:6, 9:13), послідовно передано лексемою *твердошийй*. З огляду на контекст є підстави припустити, що Є. Сверстюк

вжив церковнослов'янське не випадково, а саме з орієнтацією на помилкову давньогрецьку сему «жорстокий»;

2) активне творення неологізмів, переважно афіксальних новотворів і композитів за допомогою: а) суфіксів: **-ість**: *автопортретність, безпам'ятність, гостромовність, соборноправність, українськість*; **-изація/-ізація**: *іконізація, плебейзація, сталінізація*; **-ств(о)/-тв(о)**: *безбожництво, малоросіянство, політиканство*; **-изм/-ізм/-їзм**: *масовізм, лободизм, прометеїзм, службізм*; **-щин(а)/-івщин(а)/-овщин(а)**: *злободенщина, казенщина, репетилівщина*; б) префіксів: **анти-**: *антидержавний, антиімперський, антилюдина, антиукраїнізм*; **де-**: *дегуманізувати, денаціоналізація, десакралізація*; **про-**: *промосковський*; **пост-**: *постіндустріальний, посттрагедія*; в) основ: **нео-**: *неопоганин, неосталінізм, неоязичництво*; **само-**: *самовбивання, самовиправдання, самовихваляння, самогінноза, самозаперечення, самозневага, самознівечений, самооббріхування, самоофіра, самопідбадьорювання, саморозстріляний, самоутверджений, самохарактеристика*.

У творах Є. Сверстюка виразно продемонстровано синонімію мовних засобів: **після — пост**: *післяреволюційний — постіндустріальний*; **псевдо — квазі — лже**: *псевдовчений — квазінаціональний — лжепророк*; **полі — багато**: *полікультурний — багатовимірний*; **проти — анти**: *протидуховний — антикультурність*; **композити**: *злодійство : лиходійство, злонавмисний : лиховісний, злочинець : злодій*; **афіксальні похідні, композити й словосполукки**: *кривосвідчення : неправдиві свідчення; криводушити : свідкувати неправдиво : свідчити фальшиво; позначення того самого об'єкта в градуальних опозиціях: правда : напівправа : правдоподібність : здрібнена правда : неправда; свобода : псевдосвобода : свобода без берегів : свобода зони : несвобода*. До мовних особливостей публіцистики Є. Сверстюка належать: 1) кальки з грецької мови (*благодать, благочестя, благословення, благовістити*); 2) гібридні утворення (*рівноапостольний, високопреосвященство*); 3) основоскладання (*блудословіє, богослужіння, маслосвятіє*);

3) особливі правописні смаки автора, які також є виявом альтернативного щодо офіційного дискурсу Є. Сверстюка і слугують донесенню до читача питомого, «не замуленого» ідеологічними нашаруваннями українського слова, властивого мовній практиці Розстріляного відродження. Серед найпоширеніших відхилень від чинного правопису (не завжди послідовно витриманих): закінчення **-и** замість **-і** у родовому відмінку іменників III відміни (*зарозумілості, любови, мужности, крові, творчості*), проривне **г** на місці нормативного **г** (*гестапо, еміграція, тургенєвський, але агресивности*), довільний рід іменників (*маскарада, Євангелія, синтеза — ж. р., деталь — ч. р.*), що може спричинитися до омонімії (наприклад, у СУМ є іменник чоловічого роду *девіз* «короткий вислів або слово» і фінансовий термін жіночого роду *девіза* «чек, вексель, виписаний в інвалюті для оплати його за кордоном» (II: 229); *девіза* у Є. Сверстюка — синонім до нормативного слова *девіз*); відмінювання іменників іншомовного походження із закінченням на голосний, зокрема **-о, -е** (кіна, Торонта, Данта), закінченням **-ом** замість **-им** іменників — росій-

ських прізвищ ч. р. твердої групи на **-ін** (*Леніном, Сталіном, Пушкіном*), написання **-і** замість **-и** у географічних назвах з кінцевим **-ида, -ика** (*Атлантіка*), недотримання правопису іншомовних суфіксів **-ир, -ист, -изм** після д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р (*мемуаріст*). Трапляються також варіативні написання слів: *нейтральний* — *невтральний*, *панцир* — *панцер*, *авантура*, але *авантюрний*. Передавання **th** замість узвичаєної в українській мові літери **ф** літерою **т**, що нерідко спричиняється до смислового спотворення, наприклад, *скитський* замість *скіфський*, хоч в українській лексикографії зафіксовано лексичні одиниці *скитський* як прикметник до *скит* і *скіфський* як прикметник до *скіфи*. Вживання префікса **од-** замість **від-** часто створює в тексті зіяння, наприклад, *право одчайдушним* тощо. До того ж автор не завжди чітко і послідовно дотримується власних установок, наприклад: *народнописенний*, але *народньопоетичний*;

4) новаторство в переосмисленні та перетворенні наявних у мові фразеологічних одиниць і створенні нових фразеологізмів, де простежується: **використання наявних ідіом**: *бувалий у бувальцях, бути ніким і нічим, під драбинку, під шумок, раз і назавсім, у чорному тілі, хід у дамки, чорним по білому*; **фразеологічні деривати**: *розв'язати народові руки й уста; продати душу на полегшених умовах*. Семантичне і образне оновлення фразеологічних виразів відбувається: а) шляхом збагачення звичного фразеологізму в контексті додатковими смисловими відтінками. Наприклад, традиційне значення фразеологізму *осиковий кілок* — кінець життя, смерть. У Є. Сверстюка цей фразеологізм, уже розширений — *голий осиковий кілок*, засвідчує не фізичний, а духовний кінець і в СМТО супроводжується значенням «хтось став безвольним зняряддям у чиїх-небудь руках, здатним лише покірно виконувати чужу волю»; б) заміна, варіювання одного з компонентів фразеологізму, що надає висловлюванню іншої метафоричності (*жеріб кинуто* замість традиційного *видав жереб*, де останній значить «судилося, було призначено» і містить відтінок пасивності, байдужого споглядання; а *жеріб кинуто* надає іншого смислу висловлюванню і свідчить уже не про байдужість, а про цікавість до оточуючої дійсності, активну життєву позицію; у СМТО має значення «кінець вагань, рішення прийнято»; пор. також: *стригти під одну гребінку* «однаково оцінювати всіх або багатьох» — *гребти під одну гребінку* «притягати до відповідальності, засуджувати усіх або багатьох підозрюваних однаково, не розбираючись»; в) ускладнення фразеологічного виразу шляхом розширення фразеологічного контексту відповідно до мовного фону його вживання: *зачароване коло* а) за народними повір'ями, простір, який за допомогою чарів зроблено недоступним для ворожих сил; б) безвихідне становище — *закляте коло страху* «безвихідне, безнадійне становище через чие-небудь боягузтво»; пор. також засіб ускладнення фразеологізму шляхом приєднання означального слова (родовий означальний): *караючий меч клясового правосуддя, ходова монета напівправди*; г) деформація (десемантизація), руйнування звичного фразеологізму у зв'язку з образним вживанням у певному контексті, наприклад, у фразеологізмі *біла ворона*

первісно закладена певна внутрішня суперечність. За народними уявленнями ворона не уособлює позитивних якостей: це простуватий, неметкий, мстивий, позбавлений будь-якої привабливості птах. Водночас білий колір в українській культурі — символ світла і чистоти, який захищає від темних сил і протистоїть чорному. Зазвичай вислів *біла ворона* вживається для характеристики того, хто не схожий на інших, кого зневажає суспільство за цю його несхожість. У мовлення увійшов з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір впадає в око хижаку, а тому в небезпеці опиняється вся зграя. У загальномовному тлумачному словнику фразеологізм *біла ворона* має дефініцію «про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним» (СУМ І: 181). Євген Сверстюк творчо переосмислює це словосполучення: *Ми можемо перемагати тільки тією силою, якої у них нема: силою білої ворони, яка не каркає і не краде; На кожному кроці перед нами стояв вибір: або приєднатися до солдатів ідеологічного фронту, або залишитися білою вороною*. Виходячи з контексту, для фразеологізму **біла ворона** у СМТО запропоновано дефініцію: «той, хто різко виділяється серед інших, не схожий на оточуючих, кому не дарують моральної переваги над іншими»;

5) своєрідне авторське тлумачення значень відомих слів, виявлення в ньому авторського ставлення до явищ, які стоять за ними, індикаторами якого виступають графічні засоби: лапки (*Польські політичні засланиці, рекрутований селянин Обеременко — ..це не діти казарми — вони в казармі «дисиденти», чужі*); курсив (*Милосердя* сприймається в готтентотському стилі: коли я пожираю — це добро, коли мене пожирають — це зло); розрідження (*Відродження починається з г і д н о с т и, а не свідомости*); велика літера (*Про блудних синів і слуг, які адаптувалися між ЗДАВАТИСЬ і БУТИ*); знак питання чи оклику (*Хіба рабам потрібне якесь ім'я?*) і т. ін.

Тематичні групи інновацій, якими поповнювався лексикон Є. Сверстюка, складають:

- назви людей за професією і родом діяльності (*подвижниця-вчителька, поет-засланець, поет-неоклясик*);
- назви людей за характерною ознакою (*графоман-драматург, критик-доноситель, міщанин-споживач, особа-демагог, революціонер-атеїст*);
- назви дій, процесів та їх результатів (*антикультурність, душоугубство, знедуховлення, казенщина, криводушність, людоїдство, надпродукція, напівосвіченість, обезглуздження, плебеїзація, словоблуддя, споживацтво*);
- назви внутрішніх властивостей об'єкта (*псевдосвобода, соборно-правність, держава-поневолювач*);
- назви з нумеративним компонентом (*п'ятикуток*);
- назви психо-фізіологічних ознак, властивостей (*звідник-розсудок, нерв-антена*);
- назви почуттів, емоцій (*любов-добро*);
- назви явищ природи (*блискавка-грім*);
- назви тварин та пов'язаних із ними понять (*муха-одноденка*);
- географічні назви (*вигнанщина*);

- назви осіб (*небокоптитель*);
- назви міфічних / вигаданих істот (*душа-пташка*);
- індивідуально-авторські номінації, пов'язані з суспільно-політичною сферою (*партапарат, партапаратник, партапаратний* ім.);

Найпродуктивніша у творчості Є. Сверстюка прикметникова номінація репрезентує одиниці за значенням:

- назви колірних ознак (*білоштаний, бронзоліций, вибілений, почорнілий, прозорий, світлозелений, сліпучо-вогненний, споловілий, темносірий, червонястий, ясноголубий*);

- назви емоційно-психічних станів (*безжалісно-суворий, глибинно-підсвідомий, дитинно-щирий, дрібнокорисливий, казенно-войовничий, ляканий-переляканий, незворушно-олімпійський, проникливо-сповідальний, пружинно-спіральный, радісно-тривожний, сліпоглухонімий*);

- назви з нумеративним компонентом (*двістірозп'ятий, багатолюдний, мільйонноликій, многолюдний, многотрудний*);

- назви ознак денотата (*безкарно-самовладний, безплідно-гіркий, безплідно-скептичний, солодкоспокусливий, дитинно-щирий, драматично-смутий, збаналізований, стерильно-партійний, суєтно-гордий; бліденький, випрозорений, метушний, просвітлений*);

- назви часових ознак (*біблійно-апокаліптичний, біблійно-пророчий, сталінсько-брежнєвський*).

Є. Сверстюк збагатив українську мову номінаціями різних частинимовних класів, що засвідчують різні способи словотворення, а саме: **словоскладання** (*врода-бранка, жид-визискувач, поет-філософ, революціонер-засланець, слово-світильник, українець-різун*); **основоскладання** (*гіпнонаркотичний, псевдосоціолог, клясократ, кучмовіз/кучмовоз, мордохват, навколоцерковний, солодкоспокусливий, небокоптитель*); **префіксальний** (*виідеалізувати, збезбожений, зденаціоналізований, здекласований, збаналізований, замуміфікувати, заатакувати*); **суфіксальний** (*каїніст, автономізм, абсентизм, дияволізм*); **префіксально-суфіксальний** (*збезбожений, окультуреність, зденаціоналізований, найправдивіший, відгектографований*); **префіксально-постфіксальний** (*розмаїтитись, самоусвідомитися, самознищитися*); **усічення** (*архітект-поет*); **багатокомпонентні номінації** (*поет-лавреат-академік*).

Отже, реєстр «Словника мови творчої особистості» особливий і за формою його одиниць (слів, апелятивів та онімів, словосполук, висловів), і за їхнім змістом, оскільки подає такі одиниці як знаки авторської мови, з індивідуальною семантикою та функцією в тексті, прозовому та поетичному, оригінальному та перекладному, художньому, публіцистичному, мемуарному, науковому. До реєстру мають увійти всі одиниці, прикметні для мови певного автора, вагомі для змістової структури окремих його творів і його індивідуальної картини світу загалом. Поруч із новотворами різного типу він охоплюватиме й відому лексику: терміни, жаргонізми, архаїзми, історизми, регіоналізми, оригінально осмислені в змістовій тканині певних текстів. При цьому, особливу увагу приділяємо мотивації

вибору тієї чи тієї мовної одиниці в авторському тексті, її всебічному поясненню та ілюструванню.

Укладачі словника розробили типовий формат його статей для різних типів реєстрових одиниць (слів, словосполук, фраз), який кожен модифікує під особливості мови автора, тексти якого він опрацьовує. Уточнення й узгодження позицій, підходів окремих укладачів до трактування певних мовних фактів здійснюється на щомісячних семінарах під час обговорення конкретних теоретичних і практичних проблем лексикографування зібраних матеріалів. До таких уніфікованих позицій, спільних для всіх виконавців теми, належать: а) подання фразеологічних одиниць, їхніх авторських трансформацій, словосполук-комунікативних кліше, уподобаних певними авторами, прецедентних висловів і цитат; б) семантизація слова з урахуванням його функції в тексті та стилістичного ореолу; в) метамова словника: структура дефініцій, система ремарок, перехресних відсилок, умовних позначок; г) формат довідкової частини статті, зокрема лінгвокультурологічного та історичного коментаря до реєстрових одиниць — знаків певної доби, певного суспільного середовища та типу свідомості носіїв мови на зразок *единонеділимість*, *Курпа Гнучкошиєнко-в*, *афрофранки (другосортні французи)* чи *зелено-зелений* (про словник).

Формування реєстру словника мови творчої особистості відбувається в два етапи: спершу кожен укладач працює зі своїм матеріалом, з мовою свого автора, а потім цей матеріал узгоджує, обговорює з іншими укладачами, шукаючи точки перетину, спільні тенденції мовомислення, теми, оцінки реалій, явищ, подій і процесів дійсності, великою мірою також спільних. Тут уже попередньо можна спрогнозувати збіг окремих слів і словосполук (*візія*, *Празька весна — Оксамитна революція*), а також тематичний (події у суспільному житті України та світу, осмислення впливу радянської ідеології на духовний стан народу, ставлення до історичної і культурної пам'яті народу, місце релігії, культури, освіти, літератури, мистецтва у духовному відродженні нації, роль інтелігенції у розвитку суспільства).

Виявлення спільного у мовній палітрі різних авторів й уможливорює визначення того ресурсу, який відобразив осмислення суспільно значущих понять та явищ життя українців на зламі тисячоліть і має бути зафіксованим в нових тлумачних словниках української мови. За нашими попередніми спостереженнями, цікавим у цьому плані є авторське вживання кольороназв (прикметників, меншою мірою іменників, зрідка дієслів) для оцінки певних понять. Відштовхуючись від загальномовної семантики цих найменувань, автор її творчо переосмислює згідно зі своїми естетичними й світоглядними принципами. Таке перетворення кольороназв підпорядковано певному ідейно-художньому задуму автора, стає основою для появи в слові нових значень і відтінків значень. Не пориваючи зв'язку з базовими значеннями таких найменувань, авторські значення й підзначення назв кольорів доповнюють уже усталену їхню семантику, збагачують її новими гранями, пор. такі одиниці в мові Є. Сверстюка, як *зарожевлювати* в значенні «подавати що-небудь негативне у прикрашеному

вигляді, приховуючи недоліки; представляти що-небудь непривабливе як приємне, радісне, світле; ідеалізувати» чи зіставлення кольороназв у перифразах для позначення певних політичних сил: *червоні і коричневі демони*.

Не менш складним є друге, власне, основне, завдання укладання словника мови творчої особистості — пояснення авторського слововживання. В обговорюваному словнику ця проблема значно ускладнена тим, що в статті треба подати саме той зміст, який кожен із авторів вкладає у певне слово, словосполуку, вислів, і подати їхнє семантичне розроблення ёмко, дохідливо, обґрунтовано. Індивідуальна мовна діяльність спричинює специфіку її представлення в словнику, передусім структуру його статей до різних типів реєстрових одиниць та її гнучкість, налаштування на авторський ідіолект. Разом з тим виділяємо певні обов'язкові складники пояснювальної (правої) частини статті як структурної одиниці корпусу словника в цілому: 1) дефініція значення та його відтінків; 2) фразеологічна частина; 3) прецедентні вислови, цитати; 4) історико-культурний коментар, 5) довідки про походження та особливості авторського вживання. Кількість та обсяг ілюстрацій у статті визначені доцільністю якнайповнішого розкриття всіх різновидів авторського вживання реєстрової одиниці.

Створюваний словник має також усі складники метамови традиційних тлумачних словників: наголос в описуваних одиницях реєстру, граматичні та стилістичні ремарки, позначки варіантів слів та типів фразеологізмів. Іноді читачеві для розуміння значення певного знака авторської мови — лексичної чи фразеологічної одиниці — необхідні фонові знання. Їх подання у спеціальній додатковій частині статті становить особливість метамови створюваного «Словника мови творчої особистості». У цій частині читач знайде, зокрема, відомості про джерело певної назви, її походження, обставини створення, порівняння з іншими назвами того ж поняття чи реалії або з назвами спільної формально-семантичної будови, що послуговували зразком для її створення. Такий коментар матимуть у словнику такі вже згадані вище реєстрові одиниці з мови текстів Є. Сверстюка, як *єдинонеділимість, жестоковийний, кучмовоз/кучмовіз*, перифрази *кирпа гнучкошиєнков, зелено-зелений* словник та інші. Наприклад: **кирпа гнучкошиєнков**, -и -а, ч., *зневажл.* Той, хто зверхньо ставиться до народу і запопадливо вислужується перед владою. (Вираз на позначення «благородної фамилії» належить до так званих «значущих імен», що були поширені в сатирі XVIII — XIX ст. На обкладинці першого видання «Гайдамаків» Т. Шевченка семантично контрастний тричлен зі слів взаємовиключного змісту «Кирпа-Гнучкошиєнко-в», елементи якого послідовно означають: пиха, чванство + низькопоклонство, лакейство + «русифікація» українського прізвища як ознака холопства — характеристика українського панства, яке демонструвало дворянську зарозумілість перед народом, лакейство перед владою і холопську зневагу до всього українського. *І «моголи», і «раби, підніжки», і «капуста головата», і «донощики і фарисеї» — то не якісь там кирпичи гнучкошиєнкови, а часто і «шанувальники Тараса»* [Шевченка]. *Уже не кажу про м'якосердих, які впевнені, що такі*

штрихи, як «люди гнуться» або «за шмат гнилої ковбаси», не стосуються народу. Пор. також у сучасних ЗМІ новини, позначені тегом «гнучкошиєнко»); **кучмовіз**, -воза і **кучмовоз**, -а, ч., розм., ірон. Двоколісний возик середнього розміру для перевезення важких вантажів: мішків з овочами, пакунків з одягом, речами і т. ін. (Народні іронічні назви-синоніми набули поширення у «лихі» 90-ті за правління другого президента Л.Д. Кучми і походять від контамінації його прізвища й іменника віз (перша назва) та другої назви з дієсловом воз(ити), утвореної за аналогією до поширеного у 80-ті рр. ХХ ст. слова членовоз — назви службового автомобіля найвищого класу для перевезення керівників держави і високопоставлених функціонерів КПРС: член (ЦК КПРС) і воз(ити); на відміну від кучмовоза, членовоз має автора — художника-карикатуриста Віталія Пєскова). *У глухе безчасся.. народ озброївся в кравчучки і кучмовози, а вдесятеро скорочене воїнство вціляє за участю росіян російськими ракетами в російський літак, розплачуючись за це українською честю й народніми грошима.*

За джерельною базою, об'єктом опису та принципами його лексикографічного моделювання тип «Словника мови творчої особистості» визначаємо як:

1) **одномовний тлумачний**;

2) **аспектний**, оскільки об'єкт опису в ньому становить певний шар лексики, фразеології та прецедентних висловів, а саме: відмітне у мові певного автора — творчої особистості, майстра слова, те, що вирізняє його мову з-поміж інших;

3) **комплексний**, оскільки створюваний словник поєднує прийоми опису лексики та фразеології не лише в традиційному одномовному тлумачному словнику, а й у словнику мови письменників та в лінгвокультурологічному словнику енциклопедичного типу;

4) **дослідницький**, або **пробний**, **експериментальний**, **пошуковий**, оскільки становить новий для української лексикографії тип словника, метою якого є подання нових мовних ресурсів, що досі не були об'єктом лексикографічного опрацювання;

5) **активний**, оскільки опис реєстрових одиниць спрямовано на показ їхнього вживання в тексті певного автора, яке й уявляє індивідуально-авторське його осмислення, його роль в реалізації певного авторського задуму.

Укладачі презентованого «Словника мови творчої особистості» переконані, що його матеріали та пропонований спосіб їхнього опису стануть у пригоді дослідникам, які вивчають ідіостиль не тільки творчих особистостей, обраних для його створення, а й сучасної українськомовної особистості в широкому спектрі її суспільних виявів. Планомірне збирання й осмислення таких матеріалів дає змогу розширити й поглибити уявлення лексикографів про мовну діяльність українського суспільства передусім у продуктах творчості тих його представників, які професійно працюють зі словом, для яких воно є інструментом і результатом світосприйняття. Завдяки цьому національний мовний корпус буде поповне-

но лексичним та цитатним матеріалом новітньої доби розвитку української мови з творів визначних українських письменників, публіцистів, перекладачів, громадських діячів, науковців другої половини ХХ — початку ХХІ ст., які вносять новий живильний струмінь у розбудову системи сучасної української мови.

Лексикографічна праця нового для україністики типу, концепцію якої у її засадничих параметрах ми спробували стисло подати в цій статті, стане важливим джерелом фіксації лексико-семантичної, фразеологічної систем української літературної мови, сучасного корпусу її прецедентних імен та висловів, активного цитатного тезаурусу мови освіченої, творчої частини суспільства і забезпечить належну реєстрацію й необхідну нормалізацію сучасного стану української літературної мови, а також послужить надійним фактографічним і методологічним підґрунтям для укладання нового тлумачного словника активного типу та словників мови окремих визначних творчих особистостей України.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Додатковий том — Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Київ, 2017.
СУМ — Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970 — 1980.
СУМ-12 — Словник української мови. Київ, 2016.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко П.Ю. Авторська лексикографія: Тарас Шевченко. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Збірник на пошану Леоніда Сидоровича Паламарчука*. Київ, 2012. С. 40 — 69.
2. Ермоленко С.Я. «Високий лет з надламаним крилом» (замість передмови). *Українська індивідуально-авторська неографія. Словотворчість шістдесятників*. Василь Стус, Ігор Калинець, Іван Світличний, Григорій Чубай. 2010. № 4. С. 155 — 157.
3. Тимочко О.Б. Словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60 — 70-х років ХХ століття (на матеріалі поезії В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая). *Українська індивідуально-авторська неографія. Словотворчість шістдесятників*. Василь Стус, Ігор Калинець, Іван Світличний, Григорій Чубай. 2010. № 4. С. 158 — 477.

LEGEND

- Додатковий том — Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. Additional Volume: in 2 books (2017). Kyiv: Vydavnychj Dim D. Buraho (in Ukr.).
СУМ — Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970 — 1980). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
СУМ-12 — Dictionary of the Ukrainian language. (2016). Kyiv: Prosvita (in Ukr.).

REFERENCES

1. Hritsenko, P.Yu. (2012). Author's lexicography: Taras Shevchenko. P. 40 — 69. Kyiv: KMM (in Ukr.).
2. Yermolenko, S.Ya. (2010). "High years with a broken wing" (instead of a preface). *Ukrainian individual-author's neography. Creation of the Sixties*. Vasyl Stus, Igor Kalynets, Ivan Svitlychny, Grigory Chubay, 4, 155 — 157. Rivne — Ostrog (in Ukr.).
3. Timochko, O.B. (2010). Dictionary of author's lexical innovations of poets-dissidents of the 60's and 70's of the twentieth century (based on the material of Stus, V., Kalintsa, I., Svetlichny, I., Chubay, G. poetry). *Ukrainian individual-author's neography. Creation of the Sixties*. Vasyl Stus, Igor Kalynets, Ivan Svitlychny, Grigory Chubay, 4, 158 — 477. Rivne — Ostrog (in Ukr.).

Статтю отримано 06.06.2019

Z.H. Kozryieva

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE LANGUAGE OF THE CREATIVE PERSONALITY AND PROBLEMS OF ITS LEXICOGRAPHY

The article outlines the creation of outstanding writers and publicists as a reliable source of enrichment of the national language innovations (lexical-phraseological, grammatical, word-building, stylistic). The artistic language through which the realization of culture takes place, needs to be consolidated in the author's dictionary as a reliable tool for the study of the idiostyle of the creative linguistic personality. It is emphasized that the vocabulary is intended to answer two basic linguistic questions: the reason for the creation of new words and the linguistic means of their creation. Also, the achievements of domestic lexicography in the study of the language of creative personalities are highlighted and the importance of lexicographic interpretation of author innovations as the basis for further study of the language of creative personalities is emphasized. The basic conceptual and methodical and procedural principles of working out the language of individual authors are outlined. It focuses on several fundamentally important tasks facing the compiler of the author's dictionary, namely: the creation of a vocabulary register, an explanation of the author's use of words and taking into account the specifics of the presentation in the dictionary of individual linguistic activities, primarily the structure of articles for various types of registry units. The source database of the future dictionary, which has not yet been specifically explored and which should substantially complement the current core of the lexical system of the Ukrainian language, its active vocabulary, has been characterized. The richness and variety of linguistic imaging tools used by creative personalities are highlighted, some trends in the individual and authorial word-formation were traced, a direct relationship between author's word-making resources and style was revealed. It is noted that such lexicographic work of a new type for Ukrainian language will ensure proper registration and the necessary normalization of the current state of the Ukrainian literary language, will serve as a reliable factual and methodological basis for the construction of a new interpretative dictionary of a new type.

Keywords: *language of creative personality, source lexicography base, author's lexicography, individual and author's word formation, source base of lexicography, author's lexicography, vocabulary register, active vocabulary, dictionary of a new type.*